

Sygn. akt II CSKP 59/22

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 27 kwietnia 2022 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Władysław Pawlak (przewodniczący)
SSN Agnieszka Piotrowska (sprawozdawca)
SSN Marta Romańska

w sprawie z powództwa A. G. i K. G.
- uczestników umowy konsorcjum o nazwie "K."
zawartej w dniu 10 maja 2012 r.
przeciwko Skarbowi Państwa - Państwowemu Gospodarstwu Leśnemu Lasy
Państwowe Nadleśnictwo O.
o zapłatę,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej
w dniu 27 kwietnia 2022 r.,
skargi kasacyjnej strony pozwanej
od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)
z dnia 26 marca 2019 r., sygn. akt I AGa (...),

- 1) oddala skargę kasacyjną,**
- 2) zasądza od pozwanego na rzecz powodów jako stron umowy konsorcjum o nazwie Konsorcjum O. zawartej w dniu 10 maja 2012 r. koszty postępowania kasacyjnego w kwocie 2700 (dwa tysiące siedemset) zł.**

UZASADNIENIE

Powodowie A. G. oraz K. G. (strony umowy konsorcjum o nazwie Konsorcjum O. zawartej w dniu 10 maja 2012 r.) domagali się zasądzenia od pozwanego Skarbu Państwa - Państwowego Gospodarstwa Leśnego Lasów Państwowych Nadleśnictwa O. kwoty 100.000 zł z ustawowymi odsetkami od kwot częściowych wskazanych w pozwie z tytułu wynagrodzenia za opisane bliżej roboty saperskie i porządkowe na terenach leśnych należących do pozwanego wykonane na rzecz pozwanego na podstawie łączącej strony umowy. Pozwany wniósł o oddalenie powództwa, powołując się na zarzut potrącenia przysługującego powodom wynagrodzenia z karami umownymi naliczonymi przez pozwanego i obciążającymi powodów na podstawie umowy.

Wyrokiem z dnia 6 lutego 2018 r. Sąd Okręgowy w P. uwzględnił powództwo w całości. Ustalił, że w dniu 3 sierpnia 2012 r. powodowie jako członkowie utworzonego na podstawie umowy konsorcjum o nazwie Konsorcjum O. z dnia 10 maja 2012 r., zawarli z pozwanym bliżej opisaną w uzasadnieniu wyroku umowę, której przedmiotem było wykonanie rozpoznania i oczyszczenia saperskiego terenów, zniszczenie znalezionych przedmiotów i uporządkowanie terenu prac dla części zamówienia nr II w Nadleśnictwie O. w ramach zamówienia publicznego. W § 2 umowy powodowie jako wykonawcy zobowiązani zostali do wykonania przedmiotu umowy zgodnie z harmonogramem rzeczowym, stanowiącym załącznik nr 3 do umowy, który przewidywał, że powodowie rozpoczną prace w III kwartale 2012 r., tj. w dniu 1 lipca 2012 r. Do dnia 30 września 2012 r. powodowie mieli wykonać prace na obszarze 50 ha, zaś w IV kwartale 2012 r. na powierzchni 400 ha. W III kwartale 2013 r. (od dnia 1 lipca do dnia 30 września) powodowie zobowiązali się do wykonania prac na obszarze 250 ha, zaś w IV kwartale 2013 r. (od dnia 1 października do dnia 30 listopada) na powierzchni 200 ha. W § 13 umowy strony postanowiły, że pozwany jako zamawiający zapłaci powodom, w sposób bliżej w umowie opisany, wynagrodzenie brutto za wykonanie przedmiotu umowy w kwocie nieprzekraczającej 786.600,80 zł. na podstawie faktur częściowych wystawianych w oparciu o protokoły zdawczo-odbiorcze, stwierdzające stan zaawansowania prac

oraz bliżej określone w umowie dokumenty. Strony ustaliły przesłanki odstąpienia od umowy oraz zastrzegły kary umowne, między innymi na wypadek opóźnienia w wykonaniu przez pozwanych przedmiotu umowy, określonego dla każdego kwartału, w wysokości 0,5% wartości brutto wynagrodzenia powodów wskazanego w harmonogramie, za każdy dzień opóźnienia, liczonego od wskazanego w harmonogramie terminu zakończenia prac. W sytuacji opóźnienia przekraczającego 30 dni znajdował zastosowanie § 22 ust. 2 umowy zgodnie z którym, w przypadku odstąpienia przez pozwanego od umowy w całości lub w części z przyczyn, za które odpowiada wykonawca oraz gdy opóźnienie w wykonaniu umowy przekracza 30 dni od dnia określonego w harmonogramie rzeczowym dla danego kwartału, wykonawca zapłaci karę umowną w wysokości 20% wartości brutto jego wynagrodzenia określonego w § 13 ust. 1 umowy. W § 22 ust.5 powodowie wyrazili zgodę na potrącenie kar umownych bezpośrednio przy zapłacie faktury VAT, wystawionej za realizację przedmiotu umowy.

Sąd Okręgowy poczynił następnie szczegółowe ustalenia dotyczące przebiegu realizacji umowy i współpracy stron, która początkowo układała się dobrze, zaś problemy powstały w toku 2013 roku. W lipcu 2013 r. pozwany stwierdził nienależyte wykonanie robót i wyznaczył powodom termin ponownego oczyszczenia terenu i uzupełnienia dokumentacji. Powodowie wykonywali podobne prace także w innych nadleśnictwach na podstawie stosownych umów zawartych z pozwanym. Ze względu na trudności z dotrzymaniem terminów wynikających z harmonogramu zatrudnili podwykonawców. Pismem z dnia 27 listopada 2013 r., a zatem na trzy dni przed upływem terminu końcowego prac zaplanowanych na IV kwartał 2013 r., powodowie zwrócili się do pozwanego z prośbą o przesunięcie terminu realizacji pozostałej do wykonania w tym kwartale części prac saperskich na II kwartał 2014 r., wskazując na trudności wynikające z działalności bobrów na tym terenie (podniesienie poziomu wód gruntowych), znaczne ilości przedmiotów ferromagnetycznych (odłamki, pozostałości po pociskach) oraz przedmiotów wybuchowych, co znacznie spowolniło prace saperskie oraz trudne warunki atmosferyczne w postaci ujemnych temperatur wpływających na właściwą pracę sprzętu elektronicznego. W dniu 20 grudnia 2013 r. powód A. G. wystawił pozwanemu fakturę VAT nr (...) na łączną kwotę 300.451,36 zł brutto za faktycznie

zrealizowane roboty z terminem płatności w dniu 19 stycznia 2014 r., której pozwany nie zapłacił. Pismem z 16 stycznia 2014 r. pozwany poinformował powodów, że w związku z upływem terminu realizacji umowy na oczyszczanie saperskie oraz w związku z niezrealizowaniem całości prac nalicza karę umowną na podstawie § 22 ust.1 d i ust. 2 umowy w wysokości 20% wartości brutto wynagrodzenia, to jest w kwocie 357.320,16 zł. Pozwany wystawił stosowną notę księgową na tę kwotę, płatną do dnia 30 stycznia 2014 r. Pismem z dnia 24 stycznia 2014 r. pozwany w odpowiedzi na pismo powodów z 27 listopada 2013 r. zawiadomił ich, że nie wyraża zgody na przesunięcie terminu zakończenia prac. Pozwany oświadczył także, że z powodu niezrealizowania przez nich umówionych robót, na podstawie § 21 ust.1 pkt 1, 2 i 3 umowy oraz art. 635 k.c. odstępuje z dniem 24 stycznia 2014 r. od zawartej między stronami umowy w niewykonanej jeszcze części. W piśmie z dnia 4 lutego 2014 r. pozwany podtrzymał naliczoną karę oraz poinformował powodów, że zgodnie z § 22 ust. 5 umowy zaliczył na jej poczet należne powodom wynagrodzenie objęte fakturą nr (...) z dnia 20 grudnia 2013 r. Powodowie nie zaakceptowali stanowiska pozwanego, w piśmie z dnia 30 stycznia 2014 r. ponowili żądanie zapłaty tego wynagrodzenia, a następnie w piśmie z dnia 6 lutego 2014 r. złożyli oświadczenie o odstąpieniu od umowy na podstawie art. 491 § 2 w zw. z art. 491 § 1 k.c. wobec braku płatności należności wynikającej z faktury nr (...). W dniu 10 marca 2014 r. powód A. G. wystawił pozwanemu kolejną fakturę VAT nr (...) na łączną kwotę 69.094,94 zł brutto, płatną w dniu 9 kwietnia 2014 r. Pozwany wypłacił powodom w dniu 8 kwietnia 2014 r. kwotę 12.226,14 zł. z tej faktury, nie uregulował pozostałej kwoty zaliczając ją na poczet kary umownej. Sąd ustalił dalej, że powodowie oczyścili w 2012 r. 450 ha terenu, zaś w 2013 r. teren o powierzchni 304,49 ha terenu. Powodowie nie oczyścili terenu o powierzchni 145,51 ha, którym zajął się nowy wykonawca, wyłoniony w drodze kolejnego przetargu przeprowadzonego przez pozwanego.

Opierając się na tych ustaleniach Sąd Okręgowy wskazał, że powodowie niespornie wykonali roboty objęte fakturami VAT nr (...) i (...), za które domagali się w tej sprawie części wynagrodzenia po rozdrobnieniu roszczenia (100.000 zł z nieuregulowanej przez pozwanego kwoty z obu faktur w łącznej wysokości

357.320,16 zł.) ze względu na brak środków na poniesienie dalszych kosztów sądowych. Sąd uznał naliczoną przez pozwanego karę za usprawiedliwioną co do zasady, albowiem powodowie faktycznie nie dotrzyмали umownego terminu realizacji prac, a zatem ziściło się, opisane w § 22 ust. 1 d i ust. 2 umowy, zdarzenie uzasadniające nałożenie na wykonawców kary w wysokości 20% wartości brutto wynagrodzenia. Rozważając wniosek powodów o zmiarkowanie tej kary, Sąd Okręgowy przedstawił w uzasadnieniu wyroku rozległe wywody dotyczące kar umownych i zasad ich miarkowania, poparte przytoczonymi poglądami orzecznictwa i piśmiennictwa. Sąd pierwszej instancji podniósł, że powodowie wykonali zobowiązanie w znacznej części, albowiem nie oczyścili 145,51 ha z umówionych 900 ha (nie zrealizowali 16 procent zleconych prac). Karę uznał także za rażąco wygórowaną, a zatem podlegającą miarkowaniu na podstawie art. 484 § 2 k.c. przez obniżenie jej o połowę, do kwoty 178 860,08 zł, szczegółowo omawiając motywy obniżenia kary. Podniósł, że wierzytelność z tytułu wykonanych przez powodów prac, za które nie otrzymali zapłaty, objętych fakturami łącznie 326.320,16 zł. Podlegała ona skutecznemu potrąceniu o kwotę należnej pozwanemu kary umownej wynoszącej 178 860,08 zł. Z pozostałej kwoty powodowie dochodzili w tym postępowaniu kwoty 100 000 zł, która podlegała zatem uwzględnieniu w całości.

Wyrokiem z dnia 26 marca 2019 r. Sąd Apelacyjny w (...) oddalił apelację pozwanego, dzielając ustalenia faktyczne i oceny prawne Sądu pierwszej instancji.

W skardze kasacyjnej pozwany zarzucił naruszenie art. 484 § 2 k.c., naruszenie art. 484 § 2 k.c. w związku z art. 483 § 1 k.c., w związku z art. 361 § 1 k.c., naruszenie art. 484 § 2 k.c. w związku z art. 484 § 1 k.c. i art. 483 § 1 k.c. oraz art. 498 § 1 i § 2 w związku z art. 484 § 2 k.c. Formułując te podstawy, wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu w (...) do ponownego rozpoznania, ewentualnie o uchylenie zaskarżonego wyroku i orzeczenie co do istoty sprawy przez uwzględnienie apelacji pozwanego i oddalenie powództwa.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Kasacyjne podstawy naruszenia prawa materialnego koncentrują się wokół wykładni i zastosowania przez Sąd drugiej instancji norm art. 483 i art. 484 k.c. regulujących instytucję kary umownej oraz przesłanki jej miarkowania w ramach dyskrejonalnego uznania sądu. Przewidziana w art. 483 k.c. kara umowna jest ryczałtowo określonym surogatem odszkodowania za szkodę wynikłą z niewykonania albo z nienależytego wykonania zobowiązania z przyczyn leżących po stronie dłużnika, pełniącym funkcje zabezpieczającą realizację zobowiązania, stymulacyjną, represyjną oraz kompensacyjną (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 2 czerwca 1970 r., II CR 167/70, OSNC 1970, nr 11, poz. 214 i z dnia 11 lutego 1999 r., III CKN 166/98, niepubl.). W przypadku naliczenia kary umownej wierzyciela obciąża powinność wykazania, że ziściło się zdarzenie, z którym umowa wiąże powstanie jego uprawnienia do domagania się od kontrahenta określonej kary; uprawniony nie musi natomiast dowodzić, że w wyniku tego zdarzenia doszło do powstania szkody w jego majątku oraz wykazania jej rozmiaru. Zastrzeżenie kary umownej na wypadek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania nie zwalnia bowiem dłużnika z obowiązku jej zapłaty nawet w razie wykazania, że wierzyciel nie poniósł szkody (por. uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 6 listopada 2003 r.- zasada prawna, III CZP 61/03, OSNC z 2004 r., nr 5, poz. 69). Rozmiar powstałej szkody ma natomiast znaczenie jako przyjęte w orzecznictwie i piśmiennictwie kryterium miarkowania kary umownej, przewidzianego w art. 484 § 2 k.c. zgodnie z którym, dłużnik może żądać zmniejszenia kary umownej w razie wykonania zobowiązania w znacznej części oraz w przypadku rażącego wygórowania kary umownej. Miarkowanie kary umownej ma na celu przeciwdziałanie dużym dysproporcjom między wysokością zastrzeżonej (i naliczonej) kary umownej a godnym ochrony interesem wierzyciela. Przy rozstrzyganiu o miarkowaniu kary umownej sąd powinien mieć na względzie wszystkie okoliczności konkretnego przypadku oraz wypracowane w orzecznictwie i piśmiennictwie kryteria, takie jak wskazany wyżej stosunek wysokości zastrzeżonej kary umownej do rozmiarów szkody doznanej przez wierzyciela, zakres wykonanego przez dłużnika zobowiązania, a także relacja między wysokością zastrzeżonej kary umownej i wysokością wynagrodzenia należnego stronie zobowiązanej do zapłaty kary umownej

(por. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 2 czerwca 1970 r., II CR 167/70, z dnia 7 lutego 1975 r., III CRN 406/74, OSNC 1976, nr 2, poz. 34, z dnia 14 lipca 1976 r., I CR 221/76, OSNC 1977, nr 4, poz. 76, z dnia 20 maja 1980 r., I CR 229/80, OSNC 1980, nr 12, poz. 243, z dnia 17 marca 1988 r., IV CR 58/88, z dnia 21 czerwca 2002 r., V CKN 1075/00, z dnia 21 września 2007 r., V CSK 139/07, OSNZD 2008, nr B, poz. 44 oraz pkt VI uzasadnienia przytoczonej wyżej uchwały III CZP 61/03).

Pozwany zarzucił w skardze naruszenie art. 484 § 2 k.c. w zw. z art. 483 § 1 k.c. w zw. z art. 361 § 1 k.c. przez wadliwe uznanie przez Sąd Apelacyjny, że wskazywana przez pozwanego szkoda, wynikająca z konieczności ogłoszenia nowego przetargu, obejmującego także prace niedokończone przez powodów, i zawarcia z wyłonionym wykonawcą umowy za znacznie wyższe wynagrodzenie, nie pozostaje w normalnym związku przyczynowym z opóźnieniem powodów, skutkującym odstąpieniem przez pozwanego od umowy. Tymczasem należy podzielić pogląd Sądu Apelacyjnego, osadzony na wiążących Sąd Najwyższy przy rozpoznaniu skargi ustaleniach faktycznych (art. 398¹³ § 2 k.p.c.), że pozwany nałożył karę z powodu opóźnienia wykonawców w realizacji prac, które samo w sobie nie spowodowało konieczności powierzenia dokończenia prac nowemu wykonawcy. Z ustaleń wynika, że strony prowadziły negocjacje, w ramach których powodowie deklarowali wykonanie pozostałej części robót w ramach dotychczasowej umowy, a zatem za dotychczasowe wynagrodzenie, po udzieleniu przez pozwanego dodatkowego terminu do końca drugiego kwartału 2014 r. Zawarcie nowej umowy z dnia 26 sierpnia 2014 r. z innym wykonawcą, który zażądał znacznie wyższego wynagrodzenia za podobne prace, stanowiło konsekwencję odstąpienia przez pozwanego od umowy. Tymczasem z materiału sprawy wynika, że Sądy obu instancji po analizie postanowień umownych oraz okoliczności faktycznych towarzyszących złożeniu przez pozwanego oświadczenia z dnia 24 stycznia 2014 r. o odstąpieniu od umowy, uznały to oświadczenie pozwanego za niezgodne z umową (ściślej jej § 21), a zatem za nieskuteczne. Za trafną zatem należy uznać konstatację Sądu drugiej instancji, że nawet jeśli pozwany doznał uszczerbku polegającego na konieczności wyasygnowania wyższej kwoty na wynagrodzenie nowego wykonawcy, to między tak rozumianą

szkodą a opóźnieniem powodów w wykonaniu części prac nie zachodzi normalny związek przyczynowy w rozumieniu art. 361 § 1 k.c.; nie doszło zatem do naruszenia tej normy. Zgodnie z kolejnym zarzutem pozwanego, Sąd Apelacyjny niezasadnie zmiarkował należną pozwanemu karę umowną, błędnie przyjmując, że naliczona przez pozwanego kara umowna w wysokości 20% wynagrodzenia umownego jest rażąco wygórowana, mimo że nie pokrywa ona opisanej wyżej szkody, co stanowiło naruszenie przez Sąd art. 484 § 2 k.c. w związku z art. 484 § 1 k.c. i art. 483 § 1 k.c. Zarzut ten nie zasługuje na uwzględnienie wobec przedstawionych wyżej rozważań, odnoszących się do związku między postępowaniem powodów a szkodą. Przytoczone przez Sąd Apelacyjny argumenty, przemawiające za decyzją o zmiarkowaniu kary umownej o połowę, są przekonujące. Powodowie wykonali zobowiązanie w znacznej części, obejmującej 84 % wolumenu (całości) objętych umową prac saperskich i porządkowych na terenach leśnych należących do pozwanego. Naliczona w wysokości 20 procent wynagrodzenia kara umowna jest rażąco wygórowana, bo pozbawia powodów należnego im wynagrodzenia za zrealizowane i odebrane prace. Należy podzielić stanowisko Sądu, że nie jest uczciwa i sprawiedliwa sytuacja, w której kara umowna za samo opóźnienie w oddaniu przedmiotu umowy, jest równa lub wyższa od kary zastrzeżonej na wypadek odstąpienia przez zamawiającego od umowy z przyczyn zawinionych przez wykonawcę, bowiem samo opóźnienie w wykonaniu zobowiązania wywołuje dla wierzyciela mniej dotkliwe skutki niż jego niewykonanie. Zasadny jest pogląd Sądu drugiej instancji, że rażąco wysoka i niewspółmierna dla osiągnięcia zamierzonych przez zamawiającego celów gospodarczych jest kara umowna w wysokości 20% wartości całego wynagrodzenia umownego już tylko ze względu na 30 - dniowe opóźnienie w wykonaniu umowy, i to w sytuacji, w której umowa w zdecydowanej części została już przez wykonawców zrealizowana. Sąd trafnie zwrócił także uwagę na to, że nieproporcjonalność i nieracjonalność tego rodzaju postanowień umownych zauważył także sam pozwany, albowiem w umowie zawartej na analogiczne prace z następnym wykonawcą, obniżono wysokość kar umownych, którymi można obciążyć wykonawcę za zwłokę, z 0,5% (przewidzianego w umowie z powodami) do 0,01% wartości brutto wynagrodzenia za każdy dzień (obniżenie 50-krotne), a jednocześnie

wyeliminowano prawo zamawiającego do naliczenia kar umownych analogicznych jak wynikających z § 22 ust. 1 pkt d umowy zawartej między stronami w dniu 3 sierpnia 2012 r. (które to postanowienie stało się podstawą naliczenia spornych kar umownych w rozpoznawanej sprawie).

Nie jest także zasadny zarzut pozwanego, że Sąd Apelacyjny naruszył art. 498 § 1 i § 2 k.c. w związku z art. 484 § 2 k.c. przez uznanie, że skutek obniżenia naliczonej kary umownej (miarkowania kary umownej) o połowę, potrącenie uprzednio nałożonej przez pozwanego na wykonawców kary umownej z przysługującym im wynagrodzeniem, było niezasadne i nieskuteczne, wskutek czego nie doszło do umorzenia wierzytelności powodów z tytułu wynagrodzenia dochodzonego w tej sprawie. Tymczasem w sprawie o zasądzenie od zamawiającego należnego wykonawcy robót wynagrodzenia, sąd orzekający samodzielnie ocenia skuteczność materialnoprawną złożonego przez zamawiającego oświadczenia o potrąceniu z dochodzoną kwotą z tytułu wynagrodzenia, wierzytelności wzajemnej zamawiającego z tytułu naliczonej kary umownej. Ocenia zatem, czy doszło do umorzenia wzajemnych wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej, nie naruszając w niczym art. 498 § 1 i 2 k.c.

W tym stanie rzeczy orzeczono jak w sentencji (art. 398¹⁴ k.p.c. i art. 108 w zw. z art. 398²¹ i art. 391 § 1 k.p.c.).